

יוסף בודנהיימר

'בראשית ברא' מאת נתן אביעזר

א. מבוא

כותבי מאמרי ביקורת כותבים לשלושה ציבורים שונים: לאלה שטרם קראו את הספר, המבקשים לדעת אם כדאי להקדיש זמן לעיון בו, בחינת "לדעת מה זה ועל מה זה"; לאלה שכבר קראו בספר, כולו או מקצתו, ורוצים להשוות את דברי המבקר עם התרשמותם מן הספר; ולקבוצה הכוללת את כותבי הביקורת בעצמו ואת מחבר הספר. הקבוצה השלישית היא אולי המעניינת ביותר מבין שלוש הקבוצות, וקיומה הופך את הביקורת לאישית מאוד.

מאמר ביקורת הוא הזדמנות מצוינת לכותב להרצות את השקפותיו-הוא כנגד השקפות המחבר. ביד המבקר להיפרע מן המחבר או לעוץ לו עצות טובות שישמשוהו להבא. לקוראי ביקורת ספרים במדעים ידועה תופעה המוכרת היטב: הקורא מוצא עצמו צופה בדרשיח אישי מאוד בין המבקר והמחבר, המגיע לעתים לרמת התדיינות שרק הכותב והמחבר יודעים על מה מדובר, והקורא התמים יכול רק לשער למה מכוונים הדברים. כל מערכת היחסים בין המבקר והכותב באה לידי ביטוי בהתדיינות כזו, באופן גלוי או בין השיטין.

כתיבה מהסוג המתואר עושה את הקריאה למעניינת ביותר. עם זאת, רצוי לדעת למצט בכתיבה שהיא לרוב הקוראים על דרך הרמז בלבד, במקרה הטוב, וסתומה לחלוטין — במקרים רבים אחרים. הדברים הללו אמורים לא רק לכתיבה המיועדת בעיקרה למחבר הספר בעצמו, אלא גם באשר לכתיבה המובנת רק לאלה שכבר עיינו בספר המבקר, והם המיעוט. כמו כן רצוי לזכור, שגם אם "האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם", אין גאולה באה לעולם על ידי קטעי ציטוטים מקוצצים מתוך הספר, המובאים בעיקר על מנת לעשות ממנו קציצות-קציצות.

* מונחת לפני המהדורה העברית של ספרו של פרופ' נתן אביעזר, בראשית ברא — בריאת העולם על פי התורה והמדע, תירגם מאנגלית: דוד אביעזר (תשנ"ד), 143 עמ'.

ב. הספר

"בראשית ברא" נכתב במקורו באנגלית, ויצא לאור ע"י בית ההוצאה "כתב" בשנת 1990 (*In the Beginning*, ISBN 0-88125-328-6). פרקי הספר שנים-עשר הם: פרק מבוא, תשעה פרקים שכל אחד מהם מוקדש לאחד מששת ימי בראשית או לחלק ממנו, פרק "אחר ששת ימי בראשית" ופרק "השקפות ועקרונות". יש גם נספחים ומפתחות, והמהדורה העברית כוללת הקדמה מאת הרב אהרן ליכטנשטיין, הראויה להתייחסות בזכות עצמה.

לכל אחד מתשעת הפרקים העוסקים בימים של הבריאה ניתן מבנה דומה. כל פרק נפתח בטקסט הפסוקים של אותו יום, מתוך פרק א של בראשית. לאחר מכן בא סעיף המפרט שאלות המתעוררות בקשר עם פסוקים אלה. אחרי כן, בכמה סעיפי משנה, נידונים נושאים מדעיים, ומוצגים ממצאים מדעיים הנוגעים לתקופה המתאימה. בהמשך הפרק, בסעיף "פסוקי התורה", משתדל המחבר ליישב את הפסוקים שהובאו בראש הפרק עם הממצאים שהוצגו. לבסוף הוא דן בהתפתחות הנידונה כ"מאורע אקראי". מקורות והערות מובאים בסיום כל פרק.

ג. הביקורת

הספר זכה להתייחסות ארוכה ומפורטת — ובלתי אוהדת — במאמר הנושא את הכותרת "בראשית ברא?" מאת פרופ' רפאל פלק, בכתב-העת אלפיים, 9 (1994). המאמר הנזכר ותגובתו של פרופ' נתן אביעזר באותו קובץ דווחו בעיתון הארץ בתאריך 21.8.94, תחת הכותרת "מי היו התנינים הגדולים". דיווח זה נידון בעיתון הארץ בתאריך 1.9.94, על-ידי ד"ר מיכה אנקורי (פסיכולוג אנליטי).

בביקורת מנתח פלק את היחסים בין דת למדע. בתוך כך הוא מנסה לדחוק את אביעזר לתוך קובייה של "פונדמנטליזם מן הסוג המתוחכם". לדברי פלק, אין הספר אלא נסיון להפיץ את בשורת הפונדמנטליזם של מחברו. לדעתו, מצייר אביעזר תמונה מסולפת של התפיסה המדעית כשיטת מחקר. עיקר קצפו יוצא על מה שנראה לו כעיוות התפיסה הדארוויניסטית על-אודות מוצא המינים. אביעזר מצדו מגיב שאיננו פונדמנטליסט, לא מן הסוג המתוחכם ולא מכל סוג אחר. יתר על כן, שהוא אינו מסלף את התפיסה המדעית או הדארוויניסטית. אדרבא, קצפו של אביעזר יוצא על כך שפלק הוא המעוות את התפיסה הדארוויניסטית, ואת דבריו.

ד"ר אנקורי משתדל להכניס את דעותיו של ישעיהו לייבוויץ וז'ל לתוך המרקחת. אנקורי מוצא שהוויכוח מתמקד לבסוף בשאלה, אם יצורי האדיאקאריה (שחיו בעידן הפריקאמברי לפני כ-700 מיליוני שנים, ונעלמו לפני כ-570 מיליוני שנים, בלי להשאיר זכר בין היצורים החיים) היו ענקיים עד כדי להתאים למונח המקראי "התנינים הגדולים". כאן מוצא אנקורי את ההזדמנות הנאותה לחשוף את קביעתו, שהתנינים הגדולים הם אלים מיתולוגיים ידועים, והכתוב המקראי שם אותם במקומם — יחד עם השרצים והרמשים. ואילו אני סברתי לתומי, ש"התנינים הגדולים" הם הדינוזאורים — טירנוסאורוס רקס

ודומיו — אשר מחברים בני ימינו משתמשים בהם כדי להפחיד את ילדינו (הדינוזאורים חיו בעידן המזוזואיקון לפני כ-220 מיליוני שנים, ונעלמו פתאום לפני כ-65 מיליוני שנים).

ד. התזה

פרופ' אביעזר בודק — כדבריו במבוא — את השאלה הבסיסית, אם אפשר לראות בפרק א של בראשית תיעוד של מאורעות שאכן התרחשו בעבר. ישעיהו לייבוביץ כבר קבע את דעתו הנחרצת (כשאר דעותיו בכל עניין) שהתשובה על שאלה זו היא שלילית בהחלט. אביעזר, לעומת זאת, קובע בספרו שהתשובה היא חיובית, ובפרקי הספר הוא בודק תזה זו לפרטיה. הוא עורך השוואה מפורטת בין פסוקי התורה לבין הידע המדעי העדכני, ומוצא התאמה רבה.

התייחסותו מוגבלת לבריאה המתוארת בפרק א של בראשית. כנגדה הוא מעמיד את התיאוריות המדעיות על התפתחות העולם, ואת הגילויים בתחומי הקוסמולוגיה, האסטרונומיה, הגיאולוגיה, הביולוגיה והארכיאולוגיה. אין בכוונת הספר לפרוש את כל היריעה הרחבה של תחומי המפגש בין הדת והמדע. במסגרת גבולות המשימה שהציב לעצמו, מוצא אביעזר שתיאור הבריאה מתעד מאורעות שהמדע מתעד גם הוא את התרחשותם, ובסדר דומה.

כאן עלינו להתייחס בקצרה לדברי ההקדמה של הרב אהרן ליכטנשטיין, ראש ישיבת "הר עציון", המציג את הספר על רקע שאלת הזיקה של הפרקים הראשונים בתורה לתפיסות הקוסמולוגיה והביולוגיה המודרניות, אשר העסיקה רבים בעת החדשה. כותב הרב ליכטנשטיין, והדין עמו: "נקודת המוצא (של המחבר) הינה אמונה מורשת המאפשרת התמודדות ללא ריח אפולוגטיקה, והתוצאה — פרק מאלף עבור המתחבטים בסוגיה זו, ואולי אף מוטרדים הימנה". הנה כאן מציג הרב ליכטנשטיין את הספר בהקשרו הנכון.

ה. נקודת המוצא

אדם הזוכה לחינוך אקדמי באחד מתחומי מדעי הטבע, בתהליך הכשרתו כמדען, מתחנך לעסוק בחקר תחום התמחותו מתוך בחינה ספקנית וביקורתית של המידע המוצג לפניו. הסטודנט במדעי הטבע לומד שאוסף הנתונים, המשמש בסיס לחוקים המקובלים כמוכחים, עבר תהליך קפדני של בחינה ביקורתית על-ידי קודמיו. אלה טרחו להציג בספרות המקצועית הפתוחה את ממצאיהם ואת שיטות רכישתם, כדי שהבאים אחריהם יוכלו לערוך בחינה חוזרת של הנתונים והמסקנות שהוסקו מהם. סטודנט זה לומד להבחין בין תיאוריות המבוססות היטב על מספר רב של מדידות וממצאים, לבין תיאוריות שהן יותר ספקולטיביות באופיין. (יחד עם זאת, אין ספק שמדענים, כשאר בני תמותה, מונחים על-ידי השקפות עולם, דעות קדומות, אינטרסים אישיים, ואף אמונות מטפיסיות).

לעומת זאת, אדם הזוכה לחינוך יהודי שורשי, מתחנך לקבל השקפות יסוד ועקרונות מתוך אמונה, וללא פקפוק באמינותן. בין העקרונות הללו ניתן למנות את האמונה ב"תורה מן השמים", שהתורה שבכתב ניתנה למשה כלשונה וכפי שהיא מצויה עתה

בידינו, שהיא נכתבה על-ידי משה רבנו מפי הגבורה, ושאימתותה היא נצחית (הניסוח הזה מתאים לצורך ענייננו, אם כי בשלושה-עשר העיקרים של הרמב"ם מנוסחים הדברים קצת אחרת). ודאי הוא שבתחומי העיסוק של התורה שבעל-פה, וההיסקים התלמודיים וההלכתיים, נותר מרחב גדול שבו מיושמת חשיבה ביקורתית ובחינה ספקנית של נתונים והנחות. יחד עם זאת, אין בחינוך היהודי עידוד לספקנות ולביקורת כאשר לאמיתות המקורות הראשוניים — ה"מדאורייתא".

לפנינו אפוא שתי שיטות — הדוגמאטית והביקורתית, הנבדלות מאוד זו מזו בדרך האמת. האדם האגנוסטי מחפש בצהלה את הסתירות שבין שתי האמיתות, "האמת הדתית" ו"האמת המדעית". לעומתו, היהודי המאמין (וכמוהו גם הנוצרי המאמין) מחפש ליישב את שתי האמיתות, כדי שתהיינה אחת. אין ספק שממצאים רבים בתחומי הגיאולוגיה, האסטרונומיה והמיקרוביולוגיה נראים על פניהם כאילו הם עומדים בסתירה לאמת הדתית. לשון אחר: אין ספק שפרקים שונים בספר בראשית נראים על פניהם כאילו הם עומדים בסתירה לאמת המדעית.

קראתי לפני שנים מספר (המקור נעלם ממני) על מחקר שנעשה על אמונה דתית בקרב אנשי אקדמיה בארה"ב. התברר שהרוב המכריע של אנשי מדעי הרוח והחברה סבורים, שהמדע המודרני הפריך לחלוטין את יסודות האמת הדתית. ואילו אנשי מדעי הטבע סברו ברובם, שאין במדע כדי להפריך או לאשר את נכונות האמונה הדתית. עבור היהודי המאמין, התורה שבכתב היא חלק חשוב מן האמת הדתית שלו. תישאל בוודאי השאלה: האם זה מה שהתורה באה להשמיענו בפרשנותיה הראשונות — מה נברא קודם ומה נברא אחר-כך? בוודאי שהתורה איננה ספרות מדעית. אך יחד עם זאת, זוהי תורת אמת, ועל האמת המדעית להיות קונסיסטנטית עמה, כי השיטה המדעית היא דרך גיטימית להשגת הבנה על פועלו של הכורא בעולמנו. על-כן יש למאמין תחושה בסיסית וציפייה כנה, שסדר האירועים בתורה יהיה תואם את סדר האירועים כפי שהמדע מתאר אותם. שהרי מתוארות בתורה התרחשויות ספציפיות ובסדר מסוים. המאמין היה רוצה לראות אישור מדעי לדברים המתוארים בספר בראשית, בלי להזדקק לרעיונות מופשטים ופילוסופיים מדי. לא נוח לו כאשר האמת המדעית איננה עולה בקנה אחד עם האמת הדתית, גם אם אפשר להסיר את כל הסתירות על-ידי תרגילים מחשבתיים.

1. חשיבות הספר

הנה כי כן, חשיבותו של הספר "בראשית ברא" היא בעצם כתיבתו. אביעזר, פרופסור לפיסיקה, מדען המקובל בקהילייה הבין-לאומית של המדענים, לקח על עצמו את המשימה לערוך את הבריקה ההשוואתית בין פסוקי בראשית פרק א בפירושם המילולי לבין הידע המדעי המעודכן בן זמננו, מנקודת מבט של אמונה דתית.

אין זו הפעם הראשונה שנערכת השוואה כזו. הדבר כבר נעשה ב-1885 על-ידי לא אחר מאשר ראש ממשלת בריטניה, ויליאם גלדסטון, במאמרו "Dawn of Creation and Worship", שפורסם בכתב-העת *The Nineteenth Century*. אלא שהשוואתו לא היתה מפורטת כל כך, ובוודאי שלא עמדו לפניו התגליות המדעיות של המאה העשרים. כוחו של גלדסטון היה בכושר התבטאותו המרתק בכתב ובעל-פה, ובאמונתו הנוצרית הלוהטת. כעבור חודש מפרסום מאמרו הגיב עליו, באותו כתב-עת, תגובה חריפה ועוקצנית, הביולוג

הנודע תומאס האקסלי. סקירה מהנה של הדו־קרב המילולי ההוא נתן סטיפן ג'יי גולד בכתב־העת *Natural History*, בגליון נובמבר 1988.

ברור מראש שמדען הבודק אותם דברים מנקודת מוצא אגנוסטית, שאיננה מקבלת את התורה שבכתב כאמת מוחלטת, ימצא כמה וכמה נושאי מחלוקת עם אביעזר. ואולם, השאלה אם אלדריג' וגולד הם ממשיכי דרכו של דארווין (כפי שהם רואים עצמם) או סותרי דרכו (כפי שאביעזר רואה אותם), היא שאלה פילוסופית במהותה, ומשנית בחשיבותה עבור אנשים שבשכילים אמיתות הדארוויניזם איננה שאלה קיומית הנושאת מטען של רגשות ורגשנות.

קרוב לוודאי שגם בקרב החוג המצומצם של אותם מדענים דתיים העוסקים ברצינות בנושא "מדע ובריאה", יימצאו חולקים על הפרשנות של אביעזר לפסוקים מסוימים בתורה. כבר הזכרתי את שאלת הזיהוי של "התנינים הגדולים". אזכיר כדוגמה נוספת את הבעייתיות של הסבר הפסוקים על המאורות הגדולים ביום הרביעי לבריאה, לאחר הופעת הצמחייה ביום השלישי.

לכל זה חשיבות משנית. גם אביעזר עצמו אינו טוען שכל הבעיות באו על פתרונו. והוא כותב בפרק הסיום: "ספר זה אינו אלא צעד אחד לקראת ביסוס ההרמוניה השוררת בין פסוקי התורה ובין המדע של שלהי המאה העשרים". מה שחשוב כאן הוא, שמדען רציני עשה את העבודה השיטתית של השוואת האמור בפרק א של בראשית עם התיאוריות המדעיות הנוכחיות, כדי להראות שאין סתירה, אלא אדרבא — יש התאמה. ייתכן שאפשר לשפר את ההתאמה בין ימי בראשית לבין הקוסמוגוניה המדעית הנוכחית. אך המונח "לשפר" בהקשר זה הוא סובייקטיבי למדי. פרופ' אביעזר הוכיח בספר שאפשר למצוא את ההתאמה המבוקשת, ובזה תרם תרומה חשובה לאמת הדתית של היהודי המאמין בדורנו.

